

ZONNEDAUW EN AKKERDISTEL

DE POËZIE VAN H.H. TER BALKT

Alles gaat voorbij, maar wat verdwenen is, duikt soms in een andere vorm weer op, als nazaat, als metamorfose, als archeologische vondst, als herinnering. Indien elk verdwijnen definitief was, zou continuïteit in het leven en in de geschiedenis onmogelijk zijn. Zonder fundament kun je niet bouwen. We kunnen verder dankzij een gekoesterd of opdringerig verleden.

In een tiende-eeuws handschrift is een Oudengels lied bewaard gebleven, waarvan de zeven strofen steeds eindigen met het berustend refrein: “þæs ofereode, þisses swa mæg” (dat is voorbijgegaan, zo zal ook dit wel). De dichter stelt zich voor als Deor, hofzanger van de mythische Heodenings, die na jaren trouwe dienst aan de kant wordt geschoven om plaats te maken voor de nieuwe ster Heorrenda. Om zich te troosten vergelijkt hij zijn lot met dat van legendarische figuren als de smid Wieland en de Gotische koning Theoderik, die eerst machtig waren, maar in ellende eindigden. In dat kader valt zijn eigen ontslag misschien nog mee. Bovendien is zijn lied bewaard gebleven, terwijl we van Heorrenda verder niets weten.

In het werk van H.H. ter Balkt (Usselo, 1938) komt Deor enkele malen voor. Hij verschijnt voor het eerst in de debuutbundel *Boerengedichten* (1969), gepubliceerd onder het pseudoniem Habakuk II de Balker. De Oudengelse bard omschrijft zijn functie als volgt:

PIET GERBRANDY

werd in 1958 geboren in Den Haag. Is classicus, dichter en essayist. Schrijft beschouwingen voor *De Groene Amsterdammer* en *Ons Erfdeel*. Maakt deel uit van de redactie van het tijdschrift *De Gids*. Vertaalt uit het Latijn (o.a. Quintilianus' *Institutio Oratoria*, 2001). In 2006 verscheen de essaybundel *Omroepers van oproer. Een breekijszer in taal* (Contact,

heruitgegeven in 2010). Publiceerde meerdere dichtbundels, waarvan er twee bekroond werden. *Vlinderslag. Een beurtzang* (2013) is zijn recentste. In 2011 verscheen bij de Historische Uitgeverij *De gong & de rookberg*, de handeseditie van zijn proefschrift over Jacques Hamelink en H.H. ter Balkt.

Ik deor, harpe-
naar, at goed, dronk goed, de wijn
smeedde mijn zangen als vuur 't zwaard
wikke was mijn stem aan de muur van de hal,
de hal van duizend winters

Zijn poëzie komt voort uit een vurige roes en heeft de slagkracht van zwaarden, zijn stem is een kleurig kruid dat met woekerende ranken de wanden van de oeroude feestruimte bedekt. Maar in de volgende strofe gaat het mis:

Haelf kwam, de blinde,
van 's konings schotel at hij, zwijgen
werd toen mijn deel; stof kroonde
mijn snaren met verre bergkammen

De vier strofen waaruit het lied bestaat, worden steeds afgesloten met een refrein, waarvan de strekking aanmerkelijk pessimistischer is, althans minder gelaten, dan het geval is in het tiende-eeuwse model: "De tijd / ze gaat, ze keert niet", eenmaal zelfs: "De tijd, / ze verdwijnt, ze keert niet." Deze Deor is totaal uitgerangeerd, opgevolgd door iemand die niet eens uit zijn ogen kan kijken, en wiens naam suggereert dat hij nog niet de helft vermag van wat zijn voorganger presteerde.

Hoe moeten we dit lied duiden? In een beknopte toelichting zegt de dichter: “Deors motief lijfde ik in.” Dat Ter Balkt zich identificeert met een voorganger die midden in de orale traditie van de middeleeuwen staat, is een interessant poëticaal statement, maar het roept wel de vraag op in hoeverre de *Werdegang* van Deor ook die van de debu-terende dichter kan zijn. Vermoedelijk laat het gedicht zien dat, ten eerste, goede poë-zie is ingebed in een eeuwenoude literaire context, waarin, ten tweede, nieuwe gene-raties steeds de vorige uitschakelen. Onze dichter lijkt het te betreuren dat wat ooit voortkwam uit bezieling, nu ten prooi is gevallen aan domheid en slechte smaak. Dat is een opmerkelijke gedachte voor een jonge schrijver, die zelf zijn boek opent met een aanval op de vigerende literatuur:

Ik loop liever door brandnetels dan dat ik poëzie lees, laat staan schrijf. Wie durft dat nog? Dit is dus geen poëzie. Dit is een oorlogsverklaring aan de dichters, de fossielen van een voorbij tijdperk.

Blijkbaar bestaat Ter Balkts revolutie, twintig jaar na die van de Vijftigers, in een reha-bilitatie van de traditie. In *Boerengedichten* haalt de balkende ziener dan ook flink uit, zij het in soms raadselachtige bewoordingen, naar Lucebert, Hugo Claus, H.C. ten Berge en hun profeet Kees Fens. In Ter Balkts optiek hebben zij de schoonheid, het vuur, de integriteit en de intelligentie uit de literatuur verjaagd. Zelf presenteert hij zich als een marginale figuur, iemand die nooit tot welk establishment dan ook kan of wil behoren. Die houding is een constante in zijn werk gebleven.

Sinds 1969 duikt Deor geregeld op in Ter Balkts werk. Meestal gebeurt dat ter-loops, alsof de dichter ons in het voorbijgaan nog even wil herinneren aan zijn wor-tels, maar in 1998 wijdt hij een lang gedicht aan Deor. De verdorven “klonen van haelf” hebben het eindelijk afgelegd tegen “de wikke de vogels de hemel / van wat opspringt van blijdschap, vreugde”, en het “koude rijk” is verslagen:

nu schudt de verlegen veldmuis het gras

samen met de terugkerende kudden
(o duizendmaal vertrapte schilden en speren)

en de vreugde over de terugkeer
van de verloren zanger deor

De triomf van de veldmuis lijkt een sneer aan het adres van Ezra Pound te zijn, die schreef: “*And life slips by like a fieldmouse / Not shaking the grass.*” Het leven heeft

gewonnen, de bescheiden muis is sterker gebleken dan alle “verraders en wreedaards waar ook”.

Wat Ter Balkt in deze gedichten doet, is typerend voor zijn werk, dat in 2014 is verzameld in een boek van bijna 1.800 bladzijden – een rijke oogst, na zestig jaar dichterschap. Deze poëzie is strijdbaar en principieel, is vergroeid met de literaire traditie van het Westen, maar volstrekt nieuw en onvoorspelbaar in haar vormen en beeldtaal, en bovenal begaan met de natuur, het cultuurlandschap en het boerenleven, al heeft Ter Balkt ook fonkelende gedichten geschreven over Nijmegen (waar hij al bijna een halve eeuw woont), Praag, Wenen en Rome. Maar als hij over steden schrijft, ontwaart hij zelfs daar onder het plaveisel de oude organische structuren waaruit we zijn voortgekomen:

zo

zie je soms in een stadscentrum op een dag
in de zomer of herfst de stammen in 't bos
of de wateren van het moeras dat daar blonk

of lag, lang vóór de stenen.

Afkomstig uit een dorpje in Twente, zonder academische opleiding, heeft Ter Balkt zich altijd een buitenstaander gevoeld, en misschien heeft hij dat imago ook een beetje gecultiveerd. Nadat zijn debuut als onbehouwen rariteit was opgemerkt, werkte hij jarenlang aan een oeuvre dat op geen enkele manier aansloot bij de literaire mainstream, en doordat hij liever niet in de Randstad kwam en er geen moeite voor deed een netwerk op te bouwen, bleef hij tot in de jaren negentig enigszins een cultschrijver. Hij stond, en dat had hij natuurlijk aan zichzelf te wijten, bekend als boerendichter, die vlammende, maar vaak ook cryptische elegieën en balladen over varkens, aardappelen en obsoleet geworden landbouwwerktuigen schreef.

De afgelopen twintig jaar is Ter Balkt echter uitgegroeid tot een algemeen erkende grootheid, hetgeen culmineerde in de Constantijn Huygens-prijs in 1998 en de P.C. Hooft-prijs in 2003. Onder jongere dichters geldt hij als geliefd en inspirerend voorbeeld. Toen in april 2014 de verzamelde gedichten werden gepresenteerd, droegen onder anderen Mustafa Stitou, David Van Reybrouck, Alfred Schaffer, Mark Boog, Saskia de Jong en Maarten van der Graaff gedichten voor die ze speciaal voor hem hadden geschreven. Geen Nederlandse dichter roept zoveel liefde en enthousiasme op als Ter Balkt.

Dat is des te opmerkelijker omdat zijn poëzie verre van eenvoudig is. De bezwende taal, vol imperatieven, blaast leven in gloeilampen, straatstenen, bosranden, turfrook en vliegtuigmagneten, ze hamert haar spreuken het brein in met behulp van

drammende herhalingen, maar menige regelafbreking lijkt op het eerste gezicht willekeurig, en de conceptuele structuur van de gedichten is vaak buitengewoon ondoordringend – behalve dat het duidelijk is dat de dichter zich ergens tegen verzet. Daar komt bij dat Ter Balkt aan de lopende band verwijst naar cultuurverschijnselen die niet voor iedereen vanzelf spreken. Karel de Grote, Hans Memlinc en de Rolling Stones behoren tot de bagage van ieder weldenkend mens, maar er is speciale kennis, of onderzoek, voor nodig om Swithun, Theofano de Byzantijnse of Menocchio thuis te brengen. Bovendien heeft de dichter in de loop der decennia een geheel eigen mythologie in het leven geroepen, waarin zijn vrouw, zijn katten, de hond Sjekkie, een zekere Augustus Anijs (protagonist uit de roman *Zwijg*, 1973), de boerenknecht Frederik en de tamme kraai Corvus Corone figureren. En bepaalde woorden hebben in de tussentijd een particuliere symboolwaarde gekregen waarmee je vertrouwd moet zijn om ze te kunnen decoderen. Ik wees hierboven al op het woord “wikke”, dat verwijst naar een weldadige en organische, maar ook vasthoudende, vorm van poëzie. In een latere bundel stelt hij er de verderfelijke “onwikke” tegenover.

Al deze elementen samen zorgen ervoor dat het enige tijd en inspanning vergt om in Ter Balkts universum door te dringen, hetgeen verklaart waarom de interpretatie van dit oeuvre nog maar nauwelijks is begonnen. Daar staat tegenover dat de overtuigingskracht van klank, ritme en beelden zo sterk is dat geen poëzielezer zich eraan kan onttrekken, zelfs al blijft de betekenis in eerste instantie duister. Een van de verklaringen voor die betovering schuilt in Ter Balkts bijna klassieke gevoel voor vorm, al tracht hij de formele structuur vaak te verdoezelen door rijmwoorden op posities te plaatsen waar je ze niet verwacht.

Neem nu het vroege gedicht ‘Zonnedauw’, dat een bucolisch landschap lijkt op te roepen, al zou je bij de eerste regels ook kunnen denken aan schilderijen van Van Gogh. Bij nader inzien gaat het, heel ongewoon bij Ter Balkt, om een erotische lofzang, waarvan de eerste woorden een citaat van Herman Gorter zouden kunnen zijn:

Ik hou van je rogge, je hooi
mooier dan hooi van gras, het blauw
in je noorden, je zuidelijk geel,
licht dat op je velden brandt
je ereprijs, je brem-en-hauw
Lief is mij je droge zandgrond,
je oer en geel zand, je winterrook
en in je vochtige heide, wortelrozet
geschikt in het rond, verscholen
je vleesetende warme zonnedauw.



H.H. ter Balkt, Foto Bob Bronshoff.

Tien regels, blijkens de kapitaal in “Lief” onderverdeeld in twee gelijke helften, bieden in al hun eenvoud een sensatie van overweldigende rijkdom. In twee stappen zoomt de dichter in van de weidse velden naar een klein en zeldzaam moerasplantje. Het zijn de herhalingen die de lezer de idylle in trekken: tweemaal “hooi”, tweemaal “geel” en tweemaal “zand” bepalen de achtergrondkleur, die inhoudelijk terugkomt in de brem. Het “blauw” van de lucht, maar misschien gaat het ook om ogen, wordt herhaald in de ereprijs. De peul (hauw) van de brem is groen, als komen daarin het geel en het blauw samen; de heide is groen en paars, en de zonnedauw roodachtig. Het palet wordt ondersteund door alliteratie en rijmklanken: “hooi” en “mooier”; “hou”, “blauw”, “hauw” en “dauw”; “brandt en “zand”; “grond en “rond”. Maar ook al ligt het voor de hand de zonnedauw hier als een vrouwelijk geslacht te duiden, dat maakt het gedicht nog niet tot een allegorie, want de eigenschappen van het land vallen niet samen met die van de geliefde. Eerder is het zo dat vrouw en landschap een associatief verband met elkaar aangaan, waarin beide mythische trekken hebben.

Al even klankrijk, maar minder toegankelijk, is het volgende gedicht, dat deel uitmaakt van de *Laaglandse hymnen*, een indrukwekkend project dat in meer dan tweehonderd sonnetten, of gedichten die op sonnetten lijken, de geschiedenis van de Nederlanden vertelt. In mei 1568 vond bij Heiligerlee, niet ver van de stad Groningen,

de eerste veldslag plaats van wat de Tachtigjarige Oorlog zou worden. Zes jaar later vond op de Mookerhei een andere grote krachtmeting plaats. Bij beide slagen sneuvelen broers van Willem van Oranje. Men zou kunnen volhouden dat in deze jaren de basis werd gelegd voor de vrije republiek die Nederland tot in de achttiende eeuw pre-tendeerde te zijn. Maar Ter Balkt heeft zijn twijfels:

Doofpottenland 1993 AD: akkerdistel heer
en meester niet alleen op de pleinen en wil
de rede; verklonken langs de bosranden elk
geloof: louter Arenbergen; schepen, lekkend

op de horizon, zwart water in de ketels en
kanalen; schuimbekkende rook en de arenden
uit 1568 nergens; bij roestende harnassen,
diep in de Mookerhei rust de vrijheid ooit

gedolven uit de modder van Heiligerlee, in
de groene velden van Heiligerlee, vergeten
voorjaar toen de eerste van de broers viel

onder de groene takken van Heiligerlee. Daar
is waar Doofpottenland ontsprong, daar ligt
de bron van vrijheid en geloof: Heiligerlee.

In formele zin past Ter Balkt hier dezelfde techniek toe als in het gedicht over de zonedauw, door woorden te herhalen (“Doofpottenland”, “geloof” en “vrijheid”, “groene” en vooral het omineuze “Heiligerlee”) en bijna achteloos klanken te laten terugkomen: “Doof-” in “geloof”, “Arenbergen” in “arenden”, “verklonken” in “ontsprong” en “bron”.

Maar wat staat er nu eigenlijk? Achter in de bundel geeft Ter Balkt, of eigenlijk zijn tamme kraai, een korte toelichting. “De wil is hier rede” zou een uitspraak zijn van een Engelse reiziger die in de zeventiende eeuw Nederland bezocht. De dichter doelt op een calvinistische volksaard die het hart heeft uitgeschakeld. “Graaf Arenberg, stadhouder van onder andere Friesland, Drenthe en Overijssel, die de Spaanse zijde gekozen had, stierf bij Heiligerlee.” Tegenwoordig wordt ons land dus, als we de dichter mogen geloven, bevolkt door verraders en oplichters, die elke misstand in de doofpot stoppen. Wat hij niet vermeldt is dat “schepen, lekkend // op de horizon” een verwijzing is naar de tanker Braer, die in 1993 voor de kust van de Shetlands verging. In een latere Laaglandse hymne komt hij op de milieuramp terug:

‘In het Doodgereden Dieren Boek staan
wij, en ontsnap dan, aalscholver en zalm.’
Aan het Doodgevaren Eiland zendt nacht
duistere brieven, strandt de Braer.

In Doofpottenland, zo mogen we concluderen, wordt de natuur vernietigd terwijl men bewust de andere kant op kijkt. De grote roofvogels zijn uit het landschap verdwenen. Het enige wat nog woekert, is de akkerdistel, die een atmosfeer van haat en liefdeloosheid symboliseert. De herhalingen benadrukken de ergernis en verbijstering waarmee de dichter vaststelt dat de eens zo glorieuze vrijheidsstrijd het tegenovergestelde heeft opgeleverd van wat de bedoeling was: een kil en benepen land van leugens en achterdocht. Heiligheid is niets dan hypocrisie.

Ter Balkt put niet alleen uit de culturele erfenis van het Avondland, maar in toeneemende mate ook uit het levende corpus van zijn eigen werk: hij heeft zijn eigen traditie geschapen. De dichter vereenzelvigd zich zo sterk met zijn poëzie, dat hij haar met zich mee wil laten groeien. Vandaar dat hij vaak oude gedichten weer opneemt en herschrijft. Een extreem geval daarvan is ‘D-dichters’, dat voor het eerst verscheen in *Uier van t oosten* (1970). Zoals de titel al aangeeft, gaat het om een poëtica, waarin de maatschappelijke onmacht van de dichtkunst wordt betreurd. Dichters zijn stotteraars zonder politieke invloed. Het gedicht, dat uit vijftien terzinen bestaat (de vorm van Dantes *Inferno*), begint met een verwijzing naar het jaar van de Beeldenstorm:

D-dichters! Raddraaiers van de alfabetten!
Hertogen Alva van de runderkudden van t rijm!
Gedenk de passie van brandhout voor vuur.

Eens diende de kalender gepeperde hap op:
dat jaartje 1566, toen honger hertogelijk
rondreisde, schuren tjokvol als papen ramden

met gesp van zes grendels de maag van de arme.

In 2004 zijn de structuur en de strekking dezelfde gebleven, maar is geen regel aan herziening ontsnapt:

D-dichters! Omkieperaars van de alfabetten,
hertogen Karel over de wolfskudden van 't rijm.
Gedenk de passie in psalteria voor vuur.

Vaak diende de kalender Karolingisch maal op:
zo 't jaar A.D. Ooit, toen honger keizerlijk
rondreisde, schuren tjokvol als kerken proestten

met verzegelde grendel om de maag van de arme.

Alva heeft plaatsgemaakt voor Karel de Stoute, wiens naam vervolgens Karel de Grote oproept. Juist door beide versies van het gedicht naast elkaar te lezen, zien we hoe Ter Balkt naar de wereld kijkt: alle tijdperken zijn typologisch identiek. Maar om dat te kunnen zien moet men de geschiedenis kennen. Ook die van zichzelf.

LITERATUUR

H.H. TER BALKT, *Hee hoor mij ho simultaan op de brandtorens*, verzamelde gedichten, De Bezige Bij, Amsterdam, 2014, 1.800 p.

Meer over H.H. ter Balkt via www.onserfdeel.be/hhterbalkt.
